

СУҒУРТА СОҲАСИНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ

И.Х.Абдурахмонов и.ф.д., доцент

Мақолада суғурта соҳасининг ижтимоий-иқтисодий механизм сифатидаги моҳияти ва унинг самарадорлигини баҳолашнинг мавжуд ёндашувлари таҳлил қилинган. Ҳозирги кунгача самардорликни баҳолаш бўйича ягона ёндашувнинг мавжуд эмаслиги муаммонинг долзарблиги белгилайди. Суғуртанинг самарадорлигини аниқлаш нафақат алоҳида суғурта компанияси учун, балки суғурта соҳасининг мамлакат ва минтақа иқтисодиёти учун аҳамияти нуқтаи назаридан ҳам зарурдир.

Таянч сўз ва иборалар: суғурта, суғурта функциялари, суғурта самарадорлиги, суғурта соҳалари, суғуртанинг ижтимоий тамойиллари

Суғуртанинг алоҳида тизим сифатида ишлаш самарадорлигини баҳолаш муаммоси кўплаб қизиқишларни ўйғотади. Замонавий иқтисодий фанда суғурта соҳаси ва унинг алоҳида тармоқларининг самарадорлигини баҳолашга турли хил қарашлар ва ёндашувлар шаклланган. Бугунги кунда суғуртанинг самарадорлиги ва уни баҳолашга бўлган ёндашувлар тўғрисида маҳаллий ва хорижий олимларнинг акс эттирадиган асосий тушунчалари ва ёндашувларини солиштирма таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Суғурта соҳаси самарадорлиги муаммоси ҳозирги кунда мамлакат иқтисодиёти учун муҳим масаладир. Суғурта соҳаси фуқаролар ва корхоналарни рисклардан ҳимоя қилишга, шунингдек жамғарма ва инвестиция фондларини яратишга қаратилган ўзининг ижтимоий-иқтисодий функцияларини тўлиқ бажармаяпти.

Суғурталаш жараёни билан боғлиқ ҳолда, баъзи муаллифлар самарадорликни суғурта компанияси ва суғурталанувчини суғурта шартномасини тузишдан ва аксинча тузмасдан олиниши мумкин бўлган иқтисодий наф сифатида тушунилади. Бундан ёндашув, бизнингча ассосиз эмас. Бироқ, бу самарали суғурталашнинг фақат бир жиҳати холос.

Суғуртани баҳолаш кўрсаткичлари ва мезонлари тўғрисида бошқа фикрлар ҳам мавжуд. Масалан, Т.В.Болшунова суғуртанинг ижтимоий самарадорлигини баҳолашда самарадорликнинг уч даражали баҳолаш тизимидан фойдаланишни таклиф қилади, жумладан:

- Тармоқ сифатида суғуртанинг самарадорлиги (ЯИМда суғуртанинг улуши, соҳада банд бўлган аҳоли сони ва ҳ.к);

• Суғурта компаниясининг иқтисодиёт субъекти сифатидаги самарадорлиги (суғурта компаниясининг иқтисодий кўрсаткичларидан фойдаланилади);

• Суғурта маҳсулотининг самарадорлиги (истеъмолчиларнинг ушбу хизматдан қониқиш даражасини тавсифловчи кўрсаткичлардан фойдаланилади) [1].

Ушбу назарий ёндашув эътиборга молик, сабаби у мантиқий тузилганлиги билан ажралиб туради, самарадорликни баҳолашнинг сифат жиҳатларини ўз ичига оладиган интеграциялашган ёндашув сифатида қаралиши ҳам мумкин. Бироқ, унда суғурта фаолиятининг самарадорлигини баҳолаш учун чуқур иқтисодий асос йўқ, шунингдек у асосан тавсифловчи характерга эгадир.

Иқтисодчи олим С.А.Шарапова суғурта фаолиятининг самарадорлиги баҳолашда уни маҳсулот сотиш йўналиши сифатида баҳолашни кўриб чиқади. Шунингдек маҳсулот сотиш тизимининг самарали ишлаши учун суғурта компанияси ва суғурталанувчи ўртасидаги алоқадан ташқари турли суғурта воситачилари, экспертлар ва андеррайтерларнинг фаол иштирокидагина самарали ташкил этилиши мумкинлигини таъкидлайди [2].

Шунингдек, Абдурахмонов суғуртанинг самарадорлиги унинг жамият ва давлат учун олиб келадиган иқтисодий манфаатларида акс этиришини таъкидлайди [3-23]

Юқорида суғурта тизими самарадорлиги муаммолари ва уни баҳолаш механизлари тўғрисидаги илмий ишларнинг кўпчилиги муаллифлари ушбу тоифани микроиқтисодий самарадорлик нуқтаи назаридан кўриб чиққанлар. Яъни алоҳида суғурта компаниялари фаолиятини баҳолаш учун турли хил усуллар таклиф этилади ва қоида тариқасида, ушбу баҳолаш суғурта компаниясининг келгусида ривожланиш мақсадида иқтисодий салоҳиятини ўрганишга қаратилган.

Кўплаб замонавий тадқиқотлар суғурта компанияларининг баъзи жиҳатларини баҳолашга бағишланган муаммоларни қамраб олган (масалан сотиш сиёсатини ёки менежментини баҳолаш) ва қоидага кўра ушбу таҳлиллар микро иқтисодий ёндашувларни ҳам қамраб олади.

Шу билан бирга алоҳида илмий ишларда суғуртанинг ижтимоий самарадорлиги ёки унинг макро ва мезо даражада (яъни ҳудудий иқтисодиётнинг таркибий қисми сифатида) баҳолаш масалалари кўриб чиқилади.

Баҳолаш усуллари ва кўрсаткичларини тузишда замонавий иқтисодий фанларда ривожланган суғурта самарадорлигини баҳолашнинг учта асосий йўналишини ажратиш кўрсатиш ва уларни янада чуқурроқ ўрганиш зарурдир (1-жадвал).

Бизнинг фикримизча, суғурта самарадорлигини баҳолаш усулларини макро ва микро даража мезонларига мувофиқ амалга оширилиши керак. Бунинг сабаби, микро иқтисодий баҳолаш суғурта компаниясининг имкониятлари ва устуворликлари асосида, макро иқтисодий баҳолаш эса суғурта хизматининг жамият учун фойдалилиги нуқтаи назаридан белгаланadi. Шунга кўра баҳолаш усуллари ва мезонлари фарқ қилади. Суғуртанинг микро даражада самарадорлигини баҳолаш йўналишларини икки ажратиш мумкин:

- Суғурта компаниясининг иқтисодий салоҳиятини баҳолаш;
- Суғурта компаниясининг молиявий салоҳиятини баҳолаш;

Бунда асосий фарқ шундаки, иқтисодий салоҳиятни баҳолашда суғурта компаниясининг асосий фаолиятини тавсифловчи кўрсаткичлар ҳисобга олинади (суғурта портфели, тариф ставкаси, суғурта хизматларининг сифати ва бошқалар). Шу билан бирга, суғурта компаниясининг молиявий салоҳияти молиявий ресурслари (ўз маблағлари ва суғурта резервлар) ва улардан фойдаланиш самарадорлиги билан баҳоланади.

1-жадвал

Суғурта самарадорлигини баҳолаш усуллари ва воситалари¹

Микро даражада	→	Иқтисодий салоҳиятни баҳолаш	→	Баланслашган суғурта портфети; суғурта тарифи таркиби ва миқдори; суғурта хизматларининг сифати (шунингдек даъволарни кўриб чиқиш бўйича ҳам)
	→	Молиявий салоҳиятни баҳолаш	→	Ўз капиталининг миқдори ва динамикаси; суғурта резервларнинг таркиби; инвестициядан даромадлар ва унинг таркиби; суғурта суммалари ва мукофотларнинг зарарлилик даражаси; рентабеллик кўрсаткичлари, бизнес фаолияти ва молиявий аҳволи
Макро даражада	→	Ижтимоий-иқтисодий тизим сифатида	→	Суғурта функцияларини амалга ошириш: - Ҳимоя; -Жамғариш; -Инвестиция; - Огоҳлантириш;
	→	Иқтисодиёт соҳаси сифатида	→	Суғуртанинг қамровлиги ва зичлиги; инвестициялар ҳажми ва уларнинг диверсификацияси; ўртача рентабеллик

¹ [1,2,3,4,5] адабиётлар таҳлили асосида шакллантирилди.

	<p>Бозор механизми сифатида</p>		<p>Суғурта хизматларининг турлари ва уларнинг диверсификацияси; худудий бозорнинг мувозанати; рақобат даражаси; суғурта объектларининг камровлиги; инфратузилманинг ривожланганлиги; суғуртанинг нархи</p>
---	---	---	--

Суғурта бозори фаолияти самарадорлигини баҳолашга тизимли ёндашув зарурлигини инобатга олган ҳолда, биринчи навбатда суғуртанинг ўзига хос функцияларини қай даражада бажаришини ҳисобга олиш керак. Суғурта бозори мутахассислари ва иқтисодчи олимлар иқтисодий ҳуқуқий муносабатлар тизими сифатида суғуртага хос бўлган турли функцияларни ажартиб кўрсатишади.

Иқтисодиёт инфратузилмасининг бир элементи сифатида суғурта соҳасининг самарадорлигини баҳолаш ҳам муҳим ҳисобланади. Иқтисодиётнинг бир тармоғи сифатида суғурта самарадорлигини баҳолашда суғуртанинг мамлакат ялпи ички маҳсулотини яратишга қўшган ҳиссасини ҳисобга олиш зарур. Шу сабабли суғурта компанияларининг макроиқтисодий самарадорлигини акс эттирувчи қўйидаги кўрсаткичларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир:

- Ялпи ички маҳсулотда суғуртанинг улуши, аҳоли жон бошига суғурта мукофотларининг ҳажми ва динамикаси;
- суғурта соҳаси инвестицияларининг ҳажми, уларнинг диверсификацияси ва рентабеллиги;
- соҳадаги ўртача рентабеллик ва бошқа шу каби кўрсаткичлар.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, суғуртани иқтисодиётнинг бир қисми сифатида баҳолаш суғурта соҳасининг ўсиши ва молиявий барқарорлиги нуқтаи назаридан жуда муҳимдир, сабаби бу бизга суғурта фаолиятининг қўлами, мамлакатда суғурта ҳимоясининг даражаси ва иқтисодиётнинг реал сектори учун суғуртанинг аҳамиятини баҳолашга имкон беради.

Суғурта субъектлари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг натижавийлиги ва сифати нуқтаи назаридан биз суғурта фаолиятининг самарадорлигини бозор механизми сифатида кўриб чиқишимиз мумкин, бундай ҳолда, унинг қўйидаги муҳим элементларини ҳисобга олиш керак бўлади:

- Ихтиёрий ва мажбурий суғуртанинг ўзаро нисбати;
- худудий суғурта бозорлари мувозанати (мукофотлар ва тўловлар бўйича, суғурта хизматлари турлари ва қабул қилинган суғурта объектлари бўйича, суғурталанувчилар тоифалари бўйича);

– суғурта бозори инфратузилмаси ривожланиш даражаси ва бошқа бозор институтлари билан ўзаро муносабатлари. Бунга суғурта воситачилари, баҳоловчилар, актуарийлар, суғурта бозорини ҳуқуқий ва ахборот билан таъминланиши, банклар ва нобанк молия институтлари билан ўзаро муносабатлари киради;

– суғурта бозорида рақобат даражаси, бу суғурта компанияларининг сони ва улар концентрацияси орқали баҳоланади (худудий микёсда ҳам).

Хулосалар

Шундай қилиб, суғурта соҳасининг самарадорлигини ва бозорнинг ривожланишини баҳолашда тўпланган тажрибани умумлаштирган ҳолда, бизнинг фикримизча унинг самарадорлигини баҳолаш учун маълум аҳамиятга эга бўлган баъзи мезонларни ажратиб кўрсатиш муҳимдир.

Биринчидан, суғурта бозорининг микдорий кўрсаткичлари, шунингдек асосий сегментлари бўйича, суғурта қамровлиги ва зичлиги, суғурта қопламалари даражаси, ихтиёрий ва мажбурий суғуртанинг нисбати.

Иккинчидан, потенциал суғурта объектларини суғурта билан қамраб олиниши даражаси (аҳоли жон бошига, корхоналар сони ва бошқалар).

Учинчидан, суғурта компанияларининг инвестиция ва молиявий оқимларда иштироки, айниқса ҳудудларда.

Тўртинчидан, огоҳлантириш чора-тадбирларини ўтказишдаги фаоллик (суғурта компаниялари томонидан огоҳлантириш тадбирларига ажратилган маблағлар, фаолият юритаётган корхоналарнинг активлари орқали баҳоланади).

Бешинчидан, суғурта бозоридаги рақобат даражаси, бу суғурта тариф ставкалари уларнинг таркибини оптималлаштириш ва суғурта хизматлари сифатини яхшилишга ёрдам беради.

Адабиётлар руйхати

1. Большунова Т.В. Критерии и показатели оценки социальной эффективности страхования // Вестник Тамбовского университета. Серия: гуманитарные науки. 2008. Вып. 10. С. 195–197.
2. Шарапова С.А. Оценка эффективности управления сбытовыми каналами страховой компании на рынке промышленного страхования // Вестник Московского городского педагогического университета. Серия: Экономика. 2014. № 1. С. 84–94.
3. Abdurakhmonov, I. (2020) "Regulation of the insurance market and implementation of effective mechanisms of prudential control," International Finance and Accounting: Vol. 2020: Iss. 2, Article 10. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/interfinance/vol2020/iss2/10>
4. Abdurakhmonov, I. (2020). Methods and approaches to evaluating the insurance industry efficiency. International Finance and Accounting, 2020(3), 7.

5. Abdurakhmonov PhD, I. (2020). Impact of insurance services on the development of real sector enterprises. *International Finance and Accounting*, 2020(6), 7.
6. Абдурахмонов, И. (2022). Суғурта соҳасида рақамли технологияларни қўллаш истиқболари. *MOLIYA VA BANK ISHI*, 8(1), 95–99. Retrieved from <https://journal.bfa.uz/index.php/bfaj/article/view/82>.
7. Abduraxmonov, I. (2022). Sug‘urta sohalarining shakllanish tendensiyalari. *MOLIYA VA BANK ISHI*, 8(3), 60-67.
8. Ilyas, A. (2018). Insurance market analysis methods: case-study from Uzbekistan. *SAARJ Journal on Banking & Insurance Research*, 7(1), 59-68.
9. Abduraxmonov, I., Abduraimova, M., & Abdullayeva, N. (2018). Sug ‘urta nazariyasi va amaliyoti. O’quv qo’llanma. Toshkent. “IQTDISOD-MOLIYA.
10. Ilyas, A. (2018). Competition in the insurance market of Uzbekistan. *Asian journal of management sciences & education*, 7(2), 56-61.
11. Khurshidovich, A. I. (2021). Issues of innovative development of insurance in Uzbekistan. *International Journal of Management IT and Engineering*, 11(7), 91-96.
12. Abdurahmonov, I. (2020). Efficiency of organizing the activities of insurance intermediaries in the development of insurance sector. *International Finance and Accounting*, 2020(1), 5.
13. Abdurakhmonov, I. (2020) "Prospects for applying new marketing technologies in the insurance industry," *International Finance and Accounting: Vol. 2020: Iss. 4, Article 6*. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/interfinance/vol2020/iss4/6>.
14. Абдурахмонов, И. Х. (2023). Ўзбекистон Республикасида суғурта тармоқларини ривожлантиришнинг концептуал асослари. Автореферат дисс... и. ф. д, 78.
15. Абдурахмонов, И. Х. (2010). Ўзбекистон Республикасида жавобгарликни суғурталашнинг амалиётини такомиллаштириш. Автореф. дисс.... и. ф. н, 26.
16. Абдурахмонов, И. Х. (2018). Суғурта назарияси ва амалиёти. Ўқув қўлланма. Т.: «Иқтисод-Молия» нашриёти, 23-24.
17. Абдурахмонов, И. (2020). Суғурта бозорини тартибга солиш ва пруденциал назоратнинг самарали механизмларини жорий этиш, “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журнали, 2.
18. Абдурахмонов, И. Х. (2019). Теория и практика страхования. Учебник/– Т.: «Иқтисод молия, 353-354.
19. Ilyos, A. (2019). Fair tariff policy in insurance: Theory and methods of calculation. *SAARJ Journal on Banking & Insurance Research*, 8(2), 20-27.
20. Абдурахмонов И.Х. (2022) Суғурта соҳасида янги рақобат кўринишлари: назарий асос ва иқтисодий таҳлил. “Moliya va bank ishi” илмий журнал. №2, 145-150 б.

21. Абдурахмонов И.Х. (2022) Суғурта соҳасида рақамли технологияларни қўллаш истиқболлари. “Moliya va bank ishi” илмий журнал. №1, 95-99 б.
22. Абдурахмонов И.Х. (2020) Суғурта соҳасида маркетингнинг янги технологияларини қўллаш истиқболлари. “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий журнали. №4, 1-10 б.

